

Leesplezier en e-hype: good practices in(ge)beeld en ingezet'

Inhoud

Leesplezier en e-hype: good practices in(ge)beeld en ingezet'	3
Dankwoordje	4
Samenvatting.....	5
Resultatenverslag	6
Inleiding	6
1. Context (beleidsprioriteiten, omgevingsanalyse, wetenschappelijke achtergrond.....)	7
2. Doelstellingen van het project	10
3. Gebruikte methode	12
4. Resultaten van het project	13
5. Gericht op de doelstellingen, zoals vermeld in de projectaanvraag.....	16
6. Overdraagbaarheid naar andere lerarenopleidingen toe	17
7. Initiatieven ter verspreiding van de resultaten.....	18
8. Conclusie en verdere stappen	20
Bibliografie.....	21
Financieel verslag	24
Bijlagen	25
Tool 1 - Role playing game: lesbeschrijving, verhaal, voorbeelden van karakterkaarten.....	26
Tool 2 - Google Lit Trip: lesbeschrijving, opdrachten, antwoordbladen, handleiding	27
Tool 3 - Tablet Tales: lesbeschrijving, enquête leesplezier, illustraties, handleiding.....	28
Tool 4 -Voelen aan gedichten: lesbeschrijving, gedichten	29

Leesplezier en e-hype: good practices in(ge)beeld en ingezet'

Project gefinancierd binnen het Innovatiefonds voor lerarenopleidingen van de Vlaamse overheid en uitgevoerd door Mathea Simons, Magda Mommaerts, David Caelen en Jan T'Sas, m.m.v. de studenten lerarenopleiding van AP Artesis Plantijn Hogeschool Antwerpen en de Universiteit Antwerpen.

Dankwoordje

Het enthousiasme waarmee het project 'Leesplezier en e-hype' is uitgevoerd zou nooit zo sterk zijn geweest zonder de mensen die we hierna noemen. Voor hun méér dan gevraagde inzet en motivatie danken we onze studenten: Eva, Angélique, Yves, Saïda, Emmie, Elke, Lieselotte, Joni en Viktor (Artesis Plantijn hogeschool) Dennis, Nina, Goele, Anneleen en Nathalia (Universiteit Antwerpen). Dank ook aan filmregisseurs Bénédicte en Mohammed (Canon Cultuurcel) voor hun ondersteuning en stoomcursus beeldtaal. Onze speciale dank gaat naar de leerkrachten Martina Weuts, Magda Delen en Jeroen Simons, die ondanks het late moment in het schooljaar meteen bereid waren enkele uren vrij te maken voor het project. Ten slotte danken we onze kritische vrienden van de resonansgroep voor hun input en bijsturing: Liesbeth Hens, Tom Smits, Ingrid Vermeiren, Stephen Hargreaves, Jozef Colpaert, Iris Van Steelandt, Joëlle Pletinckx, Ingeborg Landuyt, Willy Belmans, Pierre Delsaerdt, Rita Rymenans, Johnny De Brucker.

Samenvatting

Al in de lagere school verliezen kinderen langzaam maar zeker hun interesse in het lezen van boeken. Met de opkomende puberteit verschuiven hun interesses meer naar de ontwikkeling van hun eigen persoonlijkheid enerzijds en naar gaming, televisie, internet en sociale media anderzijds. De trage en stille wereld van het boek kan daar niet tegenop en ook de school heeft het moeilijk om lezen echt aantrekkelijk te maken. Ze ontmoedigt het lezen vaak zelfs.

Toch blijven kinderen veel lezen. Ze doen dat bijvoorbeeld erg veel online. Hoe kunnen leraren daar in de lees- of literatuurles hun voordeel mee doen? Als antwoord op die vraag gingen we op zoek naar innoverende tools voor leesaanpak. In een eerste fase verzamelden we antwoorden op de vraag: wat zijn voorwaarden voor leesplezier bij jonge adolescenten binnen een schoolcontext? Een literatuurstudie leverde vijf essentiële principes/voorwaarden voor leesplezier op: vrije keuze, intrinsieke motivatie, identificatie, interactie en meesterschap. Daarop maakten we een uitgebreide inventaris van didactische tools die aan deze voorwaarden voldoen.

Van bij de start is het project 'Leesplezier en E-hype' opgevat als hoog praktijkrelevant. Uit de inventaris van leesdidactische tools werden uit het verzamelde aanbod vier tools geselecteerd die op korte termijn konden worden verwerkt en uitgetest in de klas:

1. Role playing game: leerlingen worden ondergedompeld in een avontuur met: a) visuele ondersteuning (filmpje, tekeningen), en b) uitdagende confrontaties en keuzemogelijkheden. Ze lezen een verhaal en beslissen via samenwerking en dialoog samen over te volgen verhaallijnen.
2. Google Lit Trip: leerlingen lezen een verhaal dat hen naar diverse plaatsen voert: steden, landen, continenten. Op verschillende punten in het verhaal worden ze via opdrachten gestimuleerd om een locatie te verkennen met Google Earth. Ze lezen verhaalfragmenten in duo's en bespreken wat ze zien en lezen.
3. Tablet Tales: drie 'boekenhoeken' nodigen de leerlingen uit om in groepen te lezen. Ze lezen een boekfragment op een tablet, waarin hyperlinks zijn opgenomen naar woordbetekenis, illustraties, geluidsfragmenten, muziek en filmpjes. Na het lezen delen ze hun ervaringen met elkaar.
4. Voelen aan gedichten: leerlingen lezen stripgedichten van een digibord. Ze praten over de emoties die de personages in deze gedichten uitdrukken en praten in kleine groepen over eigen levenservaringen. Nadien proberen ze emoties vorm te geven: via tekeningen, collages, klei ...

Onder supervisie van de projectmedewerkers, allen vakdidactici, en met behulp van Canon, de Cultuurcel van het Vlaams onderwijsministerie, werkten dertien studenten uit de lerarenopleiding de tools uit tot lessen voor een specifieke leerlingengroep (12 tot 16 jaar oud, grootstedelijke context). De studenten gaven deze lessen ook effectief en filmde het hele proces (van brainstorm tot klaspraktijk) als Labotraject. Na selectie en montage werden de studentenfilms samen met het lesmateriaal op de website www.ingebeeld.be geplaatst. Het resulterende beeldmateriaal, het lesmateriaal en de lesscenario's werden vervolgens geïntegreerd in een uitgebreide webinar voor lerarenopleiders op www.elant.be, de website van de associatie Antwerpen. Geïnteresseerde lerarenopleiders, maar ook studenten en leraren kunnen er vrij gebruik van maken. Zowel het labotraject als de webinar werden en worden aan de doelgroepen voorgesteld in de vorm van presentaties en workshops.

Het resultaat van dit alles? Zowel de leerlingen als de studenten ervoeren de tools als bijzonder motiverend en verrijkend. Nieuwe media en leesplezier beloven een mooi huwelijk te worden.

Resultatenverslag

Inleiding

In de volgende hoofdstukken zoomen we in op de verschillende aspecten van het project 'Leesplezier en e-hype'. Eerst schetsen we de context waarin het project tot stand is gekomen: probleemstelling, aansluitende beleidsprioriteiten, omgevingsanalyse, wetenschappelijke basis ... Dan verduidelijken we de doelstellingen en methodiek om vervolgens de verschillende projectfasen te bespreken: van literatuurstudie over Labotraject tot webinar. De resultaten van het project komen aansluitend aan bod. Aan het eind trekken we conclusies en doen we enkele aanbevelingen. Het rapport wordt afgerond af met een bibliografie en bijlagen.

Nog iets over de gebruikte terminologie:

- Onder TEKST verstaan we alle soorten teksten, met nadruk op fictionele teksten (verhalen, gedichten, prentenboeken, kinder- en jeugdliteratuur). We opteren voor deze invalshoek wegens het motiverende karakter van fictionele teksten en dit niet alleen in de taal-, maar ook in de zaakvakken (cf. taalgericht vakonderwijs).
- Onder NIEUWE MEDIA verstaan we nieuwe of vernieuwde dragers van tekst, zowel in digitale als in niet-digitale vorm.
- Onder LEESBEVORDERING verstaan we het stimuleren van lezen in de breedste betekenis van het woord. Op alle niveaus is er behoefte aan vaardige lezers, voor alle genres en alle dragers. Om deze reden beogen we alle onderwijsniveaus, gaande van kleuter- tot secundair onderwijs. We schenken bijzondere aandacht aan het secundair onderwijs omdat er na het lager onderwijs het meest sprake is van leesluwte.

1. Context (beleidsprioriteiten, omgevingsanalyse, wetenschappelijke achtergrond...)

Leesplezier, leesvaardigheid en leesfrequentie zijn nauw met elkaar verbonden (Sainsbury & Schagen 2004) en een positieve leesattitude heeft vaak positieve effecten op lezen in het algemeen (Mol, 2010). Anders gezegd: “Wie vaak voor het plezier leest, wordt een steeds vaardiger lezer, en gaat als gevolg daarvan weer vaker lezen” (Keijsers, 2012). Maar hoe zit het met dat leesplezier bij kinderen en jongeren? Het meeste recente PISA-rapport geeft de Vlaamse leerlingen bijzonder hoog scoren voor technisch lezen, maar het toont ook aan dat ze een erg lage leesinteresse hebben (PISA, 2011). Om die reden is leesplezier opgenomen als een van de beleidsprioriteiten in de conceptnota ‘Groeien in cultuur’ van Joke Schauvliege, Vlaams minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur en Pascal Smet, Vlaams minister van Onderwijs, Jeugd, Gelijke Kansen en Brussel die in 2012 werd gepubliceerd. Daarin lezen we onder meer:

De leerkracht speelt een belangrijke rol in het bevorderen van leesplezier bij kinderen en jongeren. Daarom willen we het thema leesplezier in 2012 integreren in de oproep voor projecten binnen het innovatiefonds voor de lerarenopleidingen. Op die manier kan binnen de lerarenopleiding op een innovatieve manier gezocht worden naar een betere integratie van lezen binnen de opleiding zelf en een gerichte didactische aanpak voor de leerkrachten in spe.

Het project sluit aan bij volgende punten van de projectoproep:

- de noodzaak tot expertiseontwikkeling in de lerarenopleiding (rondetafels Leesplezier van Minister van Onderwijs Pascal Smet): de projectaanvragers beschikken over expertise op het domein van leesonderwijs en leesbevordering. Het huidig project maakt dat ze deze expertise uitdiepen en delen met andere lerarenopleiders;
- gerichte didactische aanpak voor toekomstige leraren: het project beoogt de uitwerking van didactische toepassingsmogelijkheden die tevens in de praktijk uitgetest en gefilmd worden; het vormingsaanbod alsook de disseminatietool (webinar) dragen tevens bij tot dit doel;
- betere integratie van lezen binnen de opleiding zelf: de lerarenopleiders krijgen voorbeelden van good practices, reflecteren hierover en gaan na hoe ze kunnen worden geïmplementeerd in de eigen opleiding;
- inzetten op competentieverhoging van lerarenopleiders: tijdens het vormingsaanbod gaan lerarenopleiders actief met de nieuwe media en bijbehorende strategieën aan de slag. Ze leren die niet alleen kennen maar ook integreren in hun eigen lespraktijk;
- de projectresultaten (zowel het vormingsaanbod als de tool beschikbaar via ingebeeld.be en via Platform rond mediawijsheid) zijn relevant voor andere, niet deelnemende lerarenopleidingen, maar ook voor leraren in de praktijk.

In welke mate sluiten de PISA-resultaten aan bij eerder onderzoek? Tal van studies lijken de conclusies van PISA te bevestigen. Al in de lagere school verliezen kinderen langzaam de zin in boeken lezen (PISA 2009; Verlegh 2009; Roe in Stevens 2004; Knulst & Kraaykamp 1998; McKenna et al 1995; Wigfield & Guthrie 1995 en 1997). Dat is ook te merken aan het bibliotheekbezoek. Nederlandse basisscholieren (7-12 jaar) maken gretiger gebruik van bibliotheekdiensten dan middelbare scholieren (13-17 jaar). Niet alleen gaan ze vaker naar de bibliotheek, ook lenen ze bij een bezoek 29% meer boeken. Middelbare scholieren beschouwen een bibliotheekbezoek vooral als nuttig en verstandig, en niet zozeer als plezierig (Schram, 2012). Een en ander lijkt erop te wijzen dat de opkomende puberteit kinderen andere richtingen uitstuurt dan naar het boek: naar zichzelf

enerzijds en naar de buitenwereld anderzijds. Hun interesses verschuiven, hun emotionele huishouding verandert en helaas verhuizen leesboeken slechts met een minderheid mee.

Welke rol spelen nieuwe media hierin? Nieuwe media worden dikwijls gezien als dé bron van ontleding en dan vooral voor de leeftijdsgroep die zich bevindt in de overgang van kindertijd naar de adolescentie (Knulst & Kraaykamp 1996; Huysmans e.a. 2004). De steeds verder uitdijende wereld van gaming, televisie, internet en sociale media geeft jongeren een overvloed van instant en blitse uitdagingen waar de trage en stille wereld van het boek niet tegenop lijkt te kunnen. En helaas biedt ook de school te weinig tegengewicht. Hoewel leerplannen voor leerlingen in die gevoelige leeftijdscategorie (van 12 tot 14 dus) wel aandacht vragen voor leesplezier, meer dan voor literaire analyse, slagen veel scholen er niet in lezen echt aantrekkelijk te maken. Het gevolg is dat kinderen hun zin in lezen vaak nog meer verliezen (Mulder & Wijffels 1992; Ghesquiere 1993). Ze vinden teksten en boeken vervelend of worden onvoldoende uitgedaagd om te lezen, en dat ondanks de inspanningen van heel wat leraren om het tegenovergestelde na te streven. Toch betekent de steeds groeiende populariteit van nieuwe media niet dat er niet meer gelezen wordt. Integendeel, kinderen lezen bijzonder veel online (Bakker 2010; Coe & Oakhill 2011; Sainsbury & Clarkson 2008). Het is wel de vraag in welke mate dit gegeven al is doorgedrongen tot scholen en meer bepaald of leraren zich bewust zijn van de kansen die hier te rapen liggen voor het leesonderwijs. Studies wijzen namelijk verschillende redenen aan waarom het leesonderwijs soms mank loopt:

- psychosociale factoren: de wil om te lezen neemt af met de leeftijd (Goedseels e.a. 2000);
- tekstgebonden factoren: leerlingen worden geconfronteerd met een omschakeling naar andere genres waarvoor ze niet klaar zijn (Garbe 2002; Witte 2009a);
- problemen qua aansluiting tussen het lager en het secundair onderwijs: te weinig lezen in de lagere graden heeft gevolgen voor leesplezier in de hogere graden (cf. leescrisis of leesluwte na de basisschool) (Tellegen & Coppejans 1992; Van Schooten & Oostdam 1998; Stalpers 2005);
- bepaalde doelgroepen dreigen sneller uit te vallen bv. genderverschillen: meisjes nemen vaker een boek in de hand; jongens omschrijven lezen sneller als 'saai' (MORI 2003; Sainsbury & Schagen 2004; Vettenburg 2004; Huysmans, De Haan & Van den Broeck 2004);
- competenties van de leraren: er zouden relatief veel leraren met betrekkelijk weinig literaire kennis in het onderwijs instromen (Nulens & Daems, 2005). Zij zouden daardoor het leesplezier onvoldoende kunnen aanwakkeren. Andere studies schetsen een positiever beeld. Zo blijkt uit een onderzoek van Goosen en Beke (2009) dat 86% van de leraren zelf jeugdliteratuur leest; 55% zelfs meer dan 5 titels per jaar.
- de leraar schat het niveau van de leerlingen te hoog in en laat hen teksten lezen die ze eigenlijk niet begrijpen (Witte e.a. 2008);
- didactische aanpak
- de leraar geeft (vaak dezelfde) opdrachten die de leerlingen niet aankunnen en/of waarvoor ze zich niet interesseren;
- de leraar is onvoldoende vertrouwd met leesstrategieën die leerlingen meer succeservaring geven bij het begrijpen van teksten (cf. beperking tot inhoudsvragen voor leesbegrip);

- leraar en leerlingen missen een oriënteringsbasis of referentiekader: één op de vijf leerlingen zou meer lezen, indien ze beter zouden weten wát te lezen (MORI 2003);
- het aanbod van fictionele teksten biedt onvoldoende ondersteuning waardoor leerlingen onverschillig staan tegenover keuzes en doorlezen ondanks het ontbreken van interesse (Witte 2008, 2009b);
- het aanbod is weinig gevarieerd en nieuwe dragers komen weinig aan bod.

Deze laatste factor springt in het oog. Als kinderen zo veel bezig zijn met gamen, internetten en Facebooken, hoe kunnen leraren daar in de lees- of literatuurles dan hun voordeel mee doen? Wat kunnen zij aan hun leeslessen veranderen? Welke e-leermiddelen kunnen ze toevoegen? Nieuwe media met integratie van beeld, klank en/of interactie bieden nieuwe mogelijkheden voor lezen en kunnen daardoor een oplossing bieden voor problemen waarmee het huidige leesonderwijs kampt. Het boek is niet meer het enige of belangrijkste medium om lezen leuk te maken. Nieuwe media zorgen voor variatie in het leesaanbod, kunnen bepaalde doelgroepen meer aanspreken dan de klassieke dragers (cf. denkers, doeners, dromers; genderverschillen) en kunnen bestaande of traditionele vormen van lectuur verrijken.

Deze nieuwe media vragen echter om een specifieke didactische aanpak, met aandacht voor meervoudige geletterdheid (multiliteracy; New London Group). Een achterliggende reden voor dit project is de lage verspreidingsgraad van onderzoek en voorbeelden van goede praktijk die aantonen hoe de inzet van nieuwe media leesonderwijs bevordert. Dit onderzoek en deze voorbeelden zijn dan ook weinig gekend bij de lerarenopleiders en stromen onder meer daardoor ook moeilijk door naar de reguliere klaspraktijk.

Met 'Leesplezier en e-hype' hebben we daarom ook een concrete bijdrage willen leveren tot de decretale basiscompetenties voor de leraar en meer specifiek tot de volgende functionele gehelen:

- de leraar als inhoudelijk expert: de projectresultaten (inventaris, filmfragmenten, vormingsaanbod en webinar) bieden een basis om de inhoudelijke expertise van toekomstige leraren te bevorderen op het vlak van leesbeleving en leesplezier met nieuwe media;
- de leraar als innovator (en onderzoeker): het basismateriaal van het project (= nieuwe leesbevorderende media) omvat in se een innoverende inbreng van toekomstige leraren in de onderwijspraktijk.

Het project sluit ook aan bij het ontwikkelingsprofiel van de Vlaamse lerarenopleider (Velov, 2012). Voor wat de grondslagen van opleiderschap betreft, gaat het concreet om meesterschap, handelingsrepertoire en achtergrondkennis. We kunnen niet van toekomstige leraren verwachten dat ze hun leerlingen geletterdheid en leesplezier aan de hand van nieuwe media bijbrengen enerzijds en hierover kritisch reflecteren anderzijds, wanneer het handelingsrepertoire van de lerarenopleiders zelf lacunes op dit punt vertoont. Net zoals bij de decretale basiscompetenties voor de leraar, sluit dit project aan bij de functionele gehelen van de lerarenopleider als inhoudelijk expert en de lerarenopleider als innovator en onderzoeker.

2. Doelstellingen van het project

Via het project 'Leesplezier en e-hype' willen we succesvolle leesbevorderende media en bijbehorende strategieën inventariseren, ontsluiten voor en vertalen naar de opleidingspraktijk van de lerarenopleiding. We willen de competenties van lerarenopleiders vergroten door hen hiermee te laten werken om zo de leesattitude van studenten in de lerarenopleiding aan te scherpen, zodat die op hun beurt ook zullen experimenteren met nieuwe tools.

Doelpubliek van het project zijn prioritair de lerarenopleiders, verantwoordelijk voor taalgebonden vakken (zowel moedertaal als vreemde talen) en humane wetenschappen. In het kader van taalgericht vakonderwijs spreken we ook de lerarenopleiders onderwijskunde en positieve wetenschappen aan. Door zowel het kleuter-, lager als het secundair onderwijs te betrekken, willen we de nieuwe media voor leesonderwijs ingang doen vinden in alle onderwijsniveaus.

In termen van concrete producten beoogt het project de ontwikkeling van:

- Inventarisering en selectie van vernieuwende leesbevorderende media en bijbehorende strategieën in het teken van meervoudige geletterdheid;
- Didactische toepassingsmogelijkheden met specifieke aandacht voor de doelgroep (nieuwe tools);
- Filmfragmenten van de didactische toepassingsmogelijkheden;
- Vormingsaanbod voor Vlaamse lerarenopleiders;
- Tool (= webinar) voor verdere disseminatie via de website van ingebeeld.be.

Lerarenopleiders die aan het vormingsaanbod deelnemen of met de webinar aan de slag gaan, kunnen:

op het vlak van KENNIS

- belangrijke voorwaarden voor de creatie van leesplezier benoemen;
- nieuwe (digitale) tools beschrijven die leesonderwijs kunnen stimuleren en vernieuwen;
- bij leestools aangeven welke strategieën tot de beste resultaten leiden;
- per doelcontext aangeven welke leestools de grootste effectiviteit garanderen.

op het vlak van INZICHT

- toelichten waarom nieuwe media klassieke dragers kunnen verrijken in de creatie van leesplezier;
- aangeven waarom klassieke dragers en nieuwe media geen concurrenten hoeven te zijn.

op het vlak van TOEPASSING

- hun eigen leesonderwijs afstemmen op nieuwe media en bijbehorende strategieën;
- ontwikkeld projectmateriaal inzetten in hun eigen onderwijs;
- knowhow doorgeven aan collega's.

op het vlak van INTEGRATIE

- in hun eigen opleidingsonderdeel efficiënt leesonderwijs uitbouwen;
- in hun eigen opleidingsonderdeel opportuniteiten voor lezen zien en hun didactisch proces hierop afstemmen (gepast aanbod, interactie, feedback);

- het ontwikkelde projectmateriaal hanteren om studenten te laten werken met de nieuwe media en bijbehorende strategieën.

op het vlak van SENSIBILISERING

- aan collega's motiveren waarom nieuwe leesbevorderende media en strategieën niet alleen een zaak zijn van de lerarenopleiders talen, maar van alle lerarenopleiders;
- collega's enthousiasmeren om hulpmiddelen als ingebeeld.be te verkennen en te gebruiken.

Alle deelnemende lerarenopleiders worden tijdens het vormingsaanbod gestimuleerd om via overleg, observatie en reflectie op hun eigen onderwijspraktijk bij te dragen aan de ontwikkeling van een opleidingsspecifieke visie.

3. Gebruikte methode

Het project is in vier fasen afgewerkt en is opgevat als een praktijkgericht ontwikkelingsproject.

Eerst werd op basis van een literatuurstudie een inventaris gemaakt van criteria voor leesplezier van nieuwe media en bijbehorende leesbevorderende strategieën in het teken van meervoudige geletterdheid (multiliteracy) en van tools die leesplezier via het gebruik van nieuwe media bevorderen.

Vervolgens werd een selectie gemaakt van succesvolle, vernieuwende tools met het oog op bruikbaarheid voor de primaire doelgroep, namelijk lerarenopleiders. Op die manier werden vier tools geselecteerd.

Daarna werden de didactische toepassingsmogelijkheden van deze tools verder uitgewerkt. Het gebruik van elke tool is daarbij vertaald naar en aangepast aan de doelcontext. Voor het onderzoeken en implementeren van een vernieuwende aanpak werd gekozen voor samenwerking met studenten van de lerarenopleiding van zowel de Artesis Plantijn hogeschool als de universiteit Antwerpen. Dat gebeurde via een Labotraject (zie www.ingebeeld.be/mediawijsheid-de-lerarenopleiding). Conform de aanpak van een Labotraject werden de didactische toepassingsmogelijkheden in de praktijk uitgetoetst en gefilmd.

Ten slotte werd door de projectgroep een webinar uitgewerkt die lerarenopleiders autonoom kunnen doorlopen en waarbij zij: a) de tools, de didactiek en de onderliggende criteria voor leesplezier leren kennen en b) didactische analyses maken die zij kunnen gebruiken voor de implementatie van het project in hun eigen curriculum.

4. Resultaten van het project

Fase 1: literatuurstudie (januari-maart 2013)

Om de voorwaarden voor leesplezier bij jonge adolescenten binnen een schoolcontext in kaart te brengen, ondernamen we een literatuurstudie. Heel wat deskundigen in binnen- en buitenland hebben hier onderzoek naar gedaan. Opvallend: ze komen vaak tot gelijkaardige conclusies. Uit de literatuurstudie komen diverse criteria naar voor, waarbij vooral herhaling en overlapping opvallen. (McRae & Guthrie 2009; Stalpers 2005, 2006a en 2006b; Guldemond 2003a; Van Schooten 2005; Jansen, Braaksmā en Couzijn 2006; Schram 2005 en 2006). We kozen uiteindelijk voor die criteria die door onderzoekers het meest worden genoemd en die uitgebreid worden besproken in Concept Oriented Reading (McRae & Guthrie 2009). Daarin onderscheiden we vijf principes/voorwaarden voor leesplezier:

- vrije keuze ('Ik mag zelf een tekst, boek ... kiezen');
- intrinsieke motivatie ('O dit wil ik echt lezen');
- identificatie ('Dat personage zou ik wel willen zijn.');
- interactie ('Ik kan praten over wat we gelezen hebben');
- meesterschap ('Ik begrijp dit boek, ik weet waarover het gaat').

Omdat kinderen bijzonder veel online lezen (Bakker 2010; Coe & Oakhill 2011; Sainsbury & Clarkson 2008), hebben we aan deze criteria een E-component toegevoegd: de E van elektronisch, maar ook de E van emotie. We hebben nagegaan welke nieuwe functionaliteiten de nieuwe media bieden, met specifieke aandacht voor leesbevordering. Op die manier hebben we een inventaris gemaakt van nieuwe media die in leesonderwijs worden aangewend of daarvoor zouden kunnen gebruikt worden. We hebben daarvoor geput uit nationale en internationale portals voor leesplezier op het world wide web.

Fase 2: inventaris en selectie van leesbevorderende tools (maart 2013)

Op basis van de toepasbaarheid en de bewezen effectiviteit volgens de beoogde doelgroepen maakten we een selectie van nieuwe media die leesplezier effectief zouden bevorderen.

Voortbouwend op de principes van Guthrie selecteerden we uiteindelijk vier tools:

1. Role playing game: leerlingen worden ondergedompeld in een verhaal, een avontuur met a) visuele ondersteuning (filmpje, tekeningen) en b) uitdagende confrontaties en keuzemogelijkheden. Ze lezen een verhaal en beslissen via samenwerking en dialoog samen over te volgen verhaallijnen. 'Karakterkaarten' versterken hun identificatie met de personages.
2. Google Lit Trip: leerlingen lezen een tekst/verhaal dat hen naar diverse plaatsen brengt: steden, landen, continenten. Reisverhalen of verhalen die zich op diverse locaties afspelen, lene zich hier uitstekend toe. Op verschillende punten in het verhaal worden ze gestimuleerd om een locatie te verkennen. Dat doen ze met Google Earth. Ze lezen in duo's en bespreken wat ze zien en lezen.
3. Tablet Tales: leerlingen worden in verschillende groepen ingedeeld. Elke groep leest een fragment uit één boek. Via carrousel komen ze met elk boek(fragment) in aanraking. Ze lezen hun fragment op een tablet. Elk tabletfragment bevat hyperlinks die de wereld van hun boek visueel opentrekken: van woordbetekenis over illustratie tot geluidsfragmenten, muziek en filmpjes. Na het lezen delen ze hun ervaringen met elkaar.

4. Voelen aan gedichten: leerlingen lezen ‘visuele poëzie’, met name stripgedichten. Ze praten over de emoties die de personages in deze gedichten uitdrukken en betrekken die op eigen ervaringen: ‘Wanneer heb jij je zo gevoeld als ...?’ Dat praten doen ze in kleine groepen. Nadien proberen ze emoties zelf vorm te geven: via tekeningen, collages, klei

Fase 3: didactische toepassing via Labotraject (maart – augustus 2013)

Om zo praktijkgericht mogelijk te werken, werd beslist om deze tools didactisch uit te werken en toe te passen in de klas. Dertien studenten uit de lerarenopleiding engageerden zich om de vier tools uit te werken voor een specifieke klasgroep (leerlingen van 12 tot 16 jaar oud, grootstedelijke context). De studenten van Artesis Plantijn hogeschool (3de Bachelor) werkten aan het project mee in het kader van een verplicht opleidingsonderdeel. De studenten van de Universiteit Antwerpen werden op vrijwillige basis gerekruteerd maar konden het project door het schrappen van een portfolio-opdracht voor anderhalf studiepunten in hun studiepakket verrekenen. Hieronder vindt u een overzicht van de studenten, de tool waarvoor ze werden ingezet en informatie over de school waar zij de tool hebben ingezet:

Groep 1	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Reportage
Tablet tales	Google Lit Trip	Jane Davis	Role Playing Game	Alle projecten
Eva (wiskunde) Nina (Frans-Engels) Anneleen (Frans)	Angelique (gesch.) Goele (Frans) Yves (Engels)	Saïda (burotica) Emmie (Engels) Elke (bio)	Lieselotte (biologie) Joni (biologie) Dennis (Engels) Viktor (Engels)	Nathalia (Frans)
Quellinstraat, 2 ^{de} graad, 17 mei 13.30-15.10 uur	Quellinstraat, 2 ^{de} graad, 17 mei 13.30-15.10 uur	SITO7, 1ste graad, 16 mei, liefst blokuur 12.35-14.15 uur	Sint-Norbertus, Jodenstraat, 1 ^{ste} jaar, ma. 6 en di. 7 mei* 14-16 uur	Alle scholen

De studenten verwerkten hun tools in de lessen die ze aan de leerlingen gaven. Telkens ging het om een blok van twee lessen. De leesgewoonten en het leesplezier van de leerlingen werden vooraf in algemene termen bevestigd. Via interviews werd ook gepeild naar de percepties van de leerlingen, nadat ze met de tools hadden kennisgemaakt.

Het hele project, zowel proces als producten, werd gefilmd in het kader van een Labo-traject. Dat is een initiatief van Canon, de Cultuurcel van het Vlaamse onderwijsministerie. Het wordt als volgt omschreven:

Een labotraject is een traject rond mediawijsheid of mediageletterdheid waarbij docenten uit de lerarenopleiding een beroep kunnen doen op een team bestaande uit een coach en multimediaregisseurs, voor zowel inhoudelijke als technische ondersteuning bij het opzetten van trajecten rond mediageletterdheid waarbij zowel docenten als studenten betrokken worden.

Twee Canon-regisseurs, Bénédicte Blondeau en Mohammed Shabini, hebben de studenten gedurende drie maanden begeleid. De studenten werkten in vier groepen hun tool uit, brachten het werkproces in beeld en monteerden de beelden onder hun begeleiding tot een ‘toolfilm’. Eén studente werkte toolonafhankelijk als reporter. Met de hulp van de Canon-regisseurs monteerde zij

het uitgebreide beeldmateriaal tot een synthesefilmpje. Op die manier werden na beeldselectie en montage in totaal vijf films gemaakt: een overkoepelde projectfilm (ca. 15') en vier toolfilms (ca. 5' elk). Ook het lesverloop en -materiaal werden verzameld en volgens een vooraf bepaald format uitgeschreven. De vijf films en het lesmateriaal werden vervolgens geüploaded naar www.ingebeeld.be. Daar staan zij ter beschikking van alle geïnteresseerden binnen het Vlaamse onderwijs. Tijdens een – eveneens gefilmd - focusgesprek werd met de studenten gereflecteerd over het verloop van het project, de didactische meerwaarde van de tools en de transfermogelijkheden ervan naar het lezen van niet-literaire teksten en naar andere vakken.

Hoewel de reikwijdte van dit project te beperkt was om wetenschappelijk valide effecten te meten, valt er heel wat uit het project te leren. Dat blijkt uit interviews met leerlingen en leraren, en met de studenten zelf. De tools werden als bijzonder motiverend ervaren. Vooral leerlingen die niet graag lezen, voelden zich door de e-component van elke tool (de e van elektronisch, maar ook de e van emotioneel), in combinatie met de eerder genoemde principes voor leesplezier, gestimuleerd om te lezen. De studenten, op hun beurt, vonden het project bijzonder verrijkend voor hun eigen onderwijspraktijk. Tijdens een focusgesprek, afgenomen aan het eind van het project, zeiden velen dat hun visie op literatuuronderwijs sterk verruimd is. Ze maakten bovendien spontaan de transfer naar andere contexten: 'Je kunt de tablets ook in de biologielees gebruiken', 'Google Lit Trip kan toch makkelijk in de aardrijkskundeles worden aangewend', of 'Waarom geen role playing game laten spelen tijdens de lessen Frans of Engels?'

Fase 4: uitwerking en aanbod van een vormingsaanbod (september-december 2013)

Op basis van het geïnventariseerde materiaal en de (gefilmde) toepassingsmogelijkheden hebben we een webinar uitgewerkt. Dat is een online leertraject met lesmateriaal, filmfragmenten en opdrachten, waarin lerarenopleiders op een interactieve manier kennismaken met de uitgewerkte tools en de bijbehorende strategieën. De webinar wordt ter beschikking gesteld op www.elant.be, de website van het expertisenetwerk van Antwerpse lerarenopleidingen (Elant). Lerarenopleiders en leraren kunnen hem autonoom doorlopen. Lerarenopleiders kunnen de webinar ook inzetten tijdens lesmomenten met studenten.

Daarnaast hebben we met hetzelfde materiaal een 'live' vormingsaanbod uitgewerkt, in de vorm van presentaties en workshops. De deelnemende lerarenopleiders krijgen een concreet beeld van hoe zij met de nieuwe media in hun eigen lessen aan de slag kunnen gaan en hoe ze de strategieën kunnen inzetten om de leesattitude van hun eigen studenten aan te scherpen. De sessies zelf zijn opgebouwd vanuit de principes van inductief leren: de lerarenopleiders/leraren ontdekken zelf de strategieën die bijdragen aan leesplezier.

Om dit vormingsaanbod te realiseren, werd samengewerkt met de expertisenetwerken. Met de reguliere nascholingscentra zijn bovendien afspraken gemaakt over een bijkomend aanbod voor leraren secundair onderwijs. Ook andere digitale disseminatiemogelijkheden werden en worden onderzocht (bv. KlasCement, Platform rond mediawijsheid, vaktijdschriften, onderwijsconferenties).

5. Gericht op de doelstellingen, zoals vermeld in de projectaanvraag

op het vlak van KENNIS

- belangrijke voorwaarden voor de creatie van leesplezier benoemen;
- nieuwe (digitale) tools beschrijven die leesonderwijs kunnen stimuleren en vernieuwen;
- bij leestools aangeven welke strategieën tot de beste resultaten leiden;
- per doelcontext aangeven welke leestools de grootste effectiviteit garanderen.

op het vlak van INZICHT

- toelichten waarom nieuwe media klassieke dragers kunnen verrijken in de creatie van leesplezier;
- aangeven waarom klassieke dragers en nieuwe media geen concurrenten hoeven te zijn.

op het vlak van TOEPASSING

- hun eigen leesonderwijs afstemmen op nieuwe media en bijbehorende strategieën;
- ontwikkeld projectmateriaal inzetten in hun eigen onderwijs;
- knowhow doorgeven aan collega's.

op het vlak van INTEGRATIE

- in hun eigen opleidingsonderdeel efficiënt leesonderwijs uitbouwen;
- in hun eigen opleidingsonderdeel opportuniteiten voor lezen zien en hun didactisch proces hierop afstemmen (gepast aanbod, interactie, feedback);
- het ontwikkelde projectmateriaal hanteren om studenten te laten werken met de nieuwe media en bijbehorende strategieën.

op het vlak van SENSIBILISERING

- aan collega's motiveren waarom nieuwe leesbevorderende media en strategieën niet alleen een zaak zijn van de lerarenopleiders talen, maar van alle lerarenopleiders;
- collega's enthousiasmeren om hulpmiddelen als ingebeeld.be te verkennen en te gebruiken.

→ hoe dit uitwerken? Per (deel)doel aanvullen?

6. Overdraagbaarheid naar andere lerarenopleidingen toe

Aangezien we een tool (= webinar) hebben ontwikkeld waarbij we ons richten tot zowel lerarenopleiders van taalgebonden opleidingsonderdelen als lerarenopleiders onderwijskunde, humane en positieve wetenschappen, is een breed gebruik mogelijk. De tools en onderliggende didactiek zijn zo opgevat dat ze in andere opleidingen kunnen worden ingepast. Zo staan de didactiek en de technologie op zich: werken met tablets of Google Earth is niet gebonden aan een bepaald onderwijsniveau of aan een bepaalde invulling van lees- en literatuurlessen. Een role playing game en werken rond emoties vanuit beeldgedichten kunnen inhoudelijk én vormelijk aan elk onderwijsniveau worden aangepast. We benadrukken dan ook de vele mogelijkheden tot transfer, die overigens door de studenten nog tijdens het focusgesprek duidelijk zijn gesuggereerd.

7. Initiatieven ter verspreiding van de resultaten

Onderstaand overzicht geeft een beeld van initiatieven voor de disseminatie en valorisatie van het project.

Disseminatieoverzicht

Voor lerarenopleiders	vorm	datum
School of education	presentatie	4 oktober 2013
Elant	workshop	17 januari 2014
BEO (associatie Brussel)	workshop	24 april 2014
Velon-congres, Zwolle	presentatie	10 maart 2014
Velov-congres, Mechelen	presentatie	26 maart 2014
Permanent aanbod: webinar op www.elant.be		
Voor het brede onderwijsveld		
Conferentie Het Schoolvak Nederlands	presentatie	29 november
Media & Learning Conference	masterclass	13 december
Permanent aanbod: Labotraject op www.ingebeeld.be		
Voor leraren		
Centrum Nascholing Onderwijs UA (CNO)	workshop	26 februari 2014
Pedagogische studiedag Sint-Jozef-Klein-Seminarie Sint-Niklaas	workshop	15 mei 2014

Valorisatie

Artikel Taalschrift, www.taalschrift.be, januari 2014

Artikel nieuwsbrief uitgeverij Van In, nr. 1, najaar 2013

Leeronderzoek studenten SLO 2013-2014

Communicatiekanalen van de Expertisenetwerken;

Vermelding KlasCement

Klasse?

Artikel Impuls ?

Artikel tijdschrift voor lerarenopleiders?

Vaktijdschriften binnen het domein van lezen en mediageletterdheid.

8. Conclusie en verdere stappen

Bij de start van het project hoopten we het leesplezier van tieners op school via nieuwe media een nieuwe boost te geven. Binnen het voorziene tijdbestek (officieel zijn we pas op 1 februari kunnen starten) was het niet mogelijk een compleet onderzoek uit te werken, maar dat was ook niet het opzet. We kozen bewust voor een praktijk- en ontwikkelingsgerichte aanpak die duidelijk heeft gewerkt. Uit de literatuur is gebleken dat er heel duidelijke criteria bestaan die leesplezier bevorderen. Tegelijk is gebleken dat die criteria geen evidentie zijn in het leesonderwijs.

Hetzelfde geldt voor het gebruik van nieuwe media in functie van leesonderwijs. Wereldwijd zijn er tientallen interessante tools ontwikkeld die het leesplezier bij kinderen en jongeren kan bevorderen. Nieuwe toestellen zoals tablets en smart phones, of toepassingen als Google Earth, live chat en Facebook dragen veel potentieel in zich voor het leesonderwijs, en hetzelfde geldt voor minder technologisch veeleisende media zoals beelgedichten en role playing game. Maar wat betreft de didactisering ervan (en ook het geloof in de positieve effecten onder leraren), is er nog veel werk aan de winkel.

De studenten die bij het project betrokken waren, hebben overtuigend aangetoond dat de drempels om nieuwe media in leesonderwijs in te zetten niet onoverkomelijk zijn en bovendien op heel wat positieve reacties kunnen rekenen bij leerlingen. Niet enkel zeggen leerlingen met een hekel aan lezen woordelijk dat ze 'op deze manier' veel liever lezen, ook de studenten zelf geven aan dat het project hun blik op leesonderwijs sterk heeft verruimd. Op die manier denken we dat het project zijn doel heeft bereikt: via innoverende tools het leesplezier van leerlingen versterken en de professionaliteit en competenties van aspirant-leraren vergroten.

Zoals in het hoofdstuk over Verspreiding al is aangegeven, stopt het project hier niet. Er staan workshops en presentaties op het programma, er komen publicaties in diverse media en een nieuwe lichte student in de lerarenopleiding is nu al bezig met de ontwikkeling van nieuwe tools in het kader van leeronderzoek. Het zou bijzonder jammer zijn mocht hun werk niet dezelfde aandacht krijgen als de tools uit het project. We bevelen dan ook een vervolgtraject aan waarbij mogelijkheden worden gecreëerd om toekomstige, gedidactiseerde tools onder te brengen in een permanent onderhouden portal. Ten slotte dringt onderzoek zich op naar de effecten van het gebruik van nieuwe media op leesplezier.

Bibliografie

Bakker, N. (2010). *Digitaal literair lezen – doen we het al? Een eerste inventarisatie van de het digitale literaire leesgedrag onder de Nederlandse bevolking*. Amsterdam: Stichting Lezen.

www.stichtinglezen.nl

Chambers, A. (1995). *Vertel eens. Kinderen, lezen en praten*. Amsterdam: Querido.

Coe, J. E. L., & Oakhill, J. V. (2011). „txtN is ez f u no h2 rd“: *the relation between reading ability and text-messaging behaviour*. *Journal of Computer Assisted Learning*, 27, 4-17.

Garbe, C. (2002). *De literaire socialisatie van jongeren in de mediamaatschappij. Onderzoeksperspectieven in Duitsland*. In: A. Raukema, D. Schram & C. Stalpers (Eds.). *Lezen en leesgedrag van adolescenten en jongvolwassenen*. Stichting Lezen reeks 5. Verslag van het congres van 23 en 24 mei 2002 georganiseerd door Stichting ILezen en de Provinciale Bibliotheek Centrale Noord-Brabant (pp. 263-283). Delft: Edubron.

Goedseels, E., Vettenburg, N. & Walgrave, L. (2000), *Vrienden en Vrije Tijd*, In: H. De Witte, J. Hooge & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld*, Leuven: Universitaire Pers.

Goosen, H. & Beke, D. (2009). *Het belang van boeken leren lezen. De positie van jeugdliteratuur in het voortgezet onderwijs*. *Levende Talen Magazine* 96:4. 18-21.

Guldmond, I. (2003). *Emotionele betrokkenheid bij jeugdliteraire teksten*. Amsterdam: Stichting Lezen

Huysmans, F., De Haan, J. & A. Van den Broeck. (2004). *Achter de schermen. Een kwarteeuw lezen, luisteren, kijken en internetten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. 297 p.

Janssen, T., Braaksma, M. & Couzijn, M. (2003). *Hoe lezen leerlingen korte verhalen?* In L. van Waes, P. Cuvelier, G. Jacobs & I. de Ridders (Eds.), *Studies in taalbeheersing 1*. (pp. 238-253). Assen: Koninklijke Van Gorcum

Keijsers, (2012). *Lezen we straks beter dankzij het nieuws?* *Taalschrift* 87. E-zine van de Nederlandse Taalunie. www.taalschrift.org

Knulst, W. & G. Kraaykamp. (1996). *Leesgewoonten. Een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

McKenna, M. C., Kear, D. J., & Ellsworth, R. A. (1995). *Children's attitudes toward reading: A national survey*. *Reading Research Quarterly*, 30, 934-956.

McRae, A., & Guthrie, J.T. (2009). *Promoting reasons for reading: Teacher practices that impact motivation*. In E. H. Hiebert (Ed.), *Reading more, reading better* (pp. 55-76). New York: Guilford Press.

Mol, S. E. (2010). *To Read or Not to Read*. Proefschrift. Leiden: Universiteit Leiden.

Mulder, J. & Wijffels, T. (1992). *Literatuur en persoonlijke ontwikkeling*. Amsterdam: VU.

Nulens, G. & M. Daems. (2005). *Leesbevordering en ICT: Een analyse van Boekenzoeker.org*. Eindrapport. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.

- PISA (2009). *'Leesvaardigheid van 15-jarigen in Vlaanderen'*. Brussel: Vlaamse overheid
- Sainsbury, M. & I. Schagen. (2004). *Attitudes to reading at ages nine and eleven*. Journal of Research in Reading 27:4. 373-378.
- Sainsbury, M., & Clarkson, R. (2008). *Attitudes to reading at ages nine and eleven: Full report*. Slough: National Foundation for Educational Research.
- Schram, D. (2012). *Nieuwe inzichten over de functies van lezen*. Delft: Stichting Lezen / Eburon Reeks.
- Stalpers, C. (2005). *Gevormd door leeservaringen. De relatie tussen leesattitude, het lezen van fictie en het voornemen van adolescenten om lid te blijven van de openbare bibliotheek*. Dissertatie. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Stalpers, C. (2005). *Wat drijft scholieren tot cultureel gedrag? De relatie tussen persoonlijkheid en cultuurparticipatie*. Tsjip/Letteren, (15) 2, 25-29.
- Stalpers, C. (2006a). *De aard van de lezer. Uitkomsten promotieonderzoek naar leesgedrag en bibliotheekgebruik scholieren*. Levende Talen Tijdschrift 7 (2), 23-31.
- Stalpers, C. (2006b). *Wat gaat er om in het hoofd van de lezer en de schrijver? Een empirisch onderzoek onder 200 leerlingen naar de relatie tussen 'fantasy proneness', 'need for cognition' en 'leesgerelateerd' gedrag*. In: D. Schram & A.M. Raukema (Red.). *Lezen in de lengte en lezen in de breedte*. (pp.227-241). Delft: Uitgeverij Eburon.
- Stevens, F. (2004). *Jeugd en media. Media als verlengstuk van het dagelijks leven*. In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht*.
- Tellegen, S. en Coppejans, L. (1992). *Verbeeldend lezen*. Den Haag:NBLC.
- Van Schooten, E. & R. Oostdam. (1998). *Leerlingen in de basisvorming over fictie en fictieonderwijs*. Spiegel 1. 47-82
- Van Schooten, E. (2005). *Literary response and attitude toward reading fiction*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen
- Velov. (2012). *Ontwikkelingsprofiel van de Vlaamse lerarenopleider*. Vereniging Lerarenopleiders Vlaanderen. <http://www.elant.be/download.aspx?c=.ELANT&n=106734&ct=106734&e=295802>.
- Verlegh, S. (2009). *'Adolescenten in het vmbo. Ontlezing en niveau van woordenschat'*. Masterthesis Orthopedagogiek, Universiteit Utrecht
- Wigfield, A. & Guthrie, J. T. (1997). *Relations of children's motivation for reading to the amount and breadth of their reading*. Journal of Educational Psychology, 89, 420-432.
- Witte, T. (2008). *Het oog van de meester. Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Stichting Lezen Reeks 12. Delft: Eubron.
- Witte, T. (2009a). *Het juiste boek op het juiste moment. (Deel 1) Wat belemmert een goede keuze?* Levende Talen Magazine 96:4, p.5-8.

Witte, T. (2009b). *Het juiste boek op het juiste moment. (Deel 2) Wat bevordert een goede keuze?* Levende Talen Magazine 96:5, p.9-12.

Witte, T., Rijlaarsdam, G. & D. Schram. (2008). *Lezen in het basisonderwijs: een inventaris van empirisch onderzoek naar begrijpend lezen, leesbevordering en fictie.*

Financieel verslag

Bedragen zoals begroot in het projectvoorstel	Bedragen zoals daadwerkelijk uitgegeven	Indien van toepassing, verantwoording van de afwijking
Totaal begroot bedrag	Totaal uitgegeven bedrag	Verschil tussen begroot en uitgegeven

Van alle uitgaven moeten bewijsstukken voorzien worden. Gelieve de bewijsstukken de voorzien van een code, waardoor deze eenvoudig te linken zijn aan de uitgaven.

Bijlagen

Dit hoofdstuk bevat voor elke leestool een lesbeschrijving, illustraties, werkbladen en eventueel ander materiaal dat door de studenten is ontwikkeld. Voor Google lit trip en Tablet tales werd ook een handleiding bijgevoegd. Een overzicht:

Tool 1 - Role playing game: lesbeschrijving, verhaal, voorbeelden van karakterkaarten

Tool 2 - Google Lit Trip: lesbeschrijving, opdrachten, antwoordbladen, handleiding

Tool 3 - Tablet Tales: lesbeschrijving, enquête leesplezier, illustraties, handleiding

Tool 4 -Voelen aan gedichten: lesbeschrijving, gedichten

Tool 1 - Role playing game: lesbeschrijving, verhaal, voorbeelden van karakterkaarten

Tool 2 - Google Lit Trip: lesbeschrijving, opdrachten, antwoordbladen, handleiding

Tool 3 - Tablet Tales: lesbeschrijving, enquête leesplezier, illustraties, handleiding

Tool 4 -Voelen aan gedichten: lesbeschrijving, gedichten